

УДК 343.137.5

В. В. Романюк,

*кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 (слідства) Харківського національного університету внутрішніх справ;
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6077-4591>*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто особливості правового регулювання статусу неповнолітніх учасників кримінального провадження під час перевірки повідомлень про кримінальні правопорушення з метою забезпечення реалізації їх процесуальних прав. Актуальність указанного питання обумовлена недостатнім законодавчим регулюванням інституту допустимості доказів та неоднозначним підходом до цієї проблеми в науці кримінального процесу. Сформульовано й обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесуальних норм, які стосуються предмета дослідження.

Ключові слова: кримінальне провадження щодо неповнолітніх, неповнолітній, законний представник, перевірка повідомлень про кримінальні правопорушення, отримання пояснень, початок досудового слідства.

Постановка проблеми. Процедура початку досудового слідства є першим етапом кримінального провадження щодо неповнолітніх. Чинні норми кримінального процесуального закону не передбачають

будь-яких процесуальних особливостей із моменту подання заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після його безпосереднього виявлення слідчим чи прокурором до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та початку розслідування, крім випадків, визначених у ч. 3 ст. 214 КПК України. У попередніх дослідженнях ми вже звертали увагу на те, що кримінальне провадження щодо неповнолітніх характеризується не тільки специфікою свого змісту, а й особливостями завдань, які слід вирішити з моменту внесення до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, вчинене неповнолітнім і до ухвалення судового рішення [1], але питання перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми, на сьогодні не вирішено ні в теоретичному, ні у практичному аспектах.

Метою статті є дослідження питань забезпечення прав неповнолітніх учасників під час кримінального провадження щодо неповнолітніх, зокрема під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру в ході здійснення перевірочних дій по інформації, яка вказує на наявність ознак кримінального правопорушення.

Стан дослідження. Вивчення наукової літератури показало, що вирішенням проблем, пов'язаних із процесуальними особливостями початку досудового слідства у кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зокрема під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру в ході здійснення перевірочних дій по інформації, яка вказує на наявність ознак кримінального правопорушення, активно займалися такі вчені, як Ю. І. Азаров, Ю. П. Аленін, О. А. Вакулик, А. Є. Голубов, В. С. Зеленецький, М. О. Карпенко, К. Б. Левченко та ін., роботи яких і стали методологічним підґрунтям для написання цієї наукової статті. Поряд із цим з урахуванням ухвалення у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України, в якому визначено відмінні від попереднього КПК засоби перевірки інформації про кримінальні правопорушення, виникла нагальна необхідність видозмінити зміст кримінальної процесуальної діяльності уповноважених осіб на цьому етапі та виробити науково обґрунтовані шляхи підвищення її ефективності.

Виклад основних положень. Обмеження в часі уповноважених на початок досудового розслідування осіб порівняно з вимогами попереднього КПК на сьогодні оцінюється неоднозначно. В. І. Фаринник вважає важливою новелою нового Кримінального процесуального кодексу України положення щодо відмови від інституту порушення кримінальної справи через те, що за таких умов громадяни матимуть змогу реалізувати право на захист своїх інтересів одразу після надходження заяви чи повідомлення про злочин. У свою чергу, Ю. П. Аленін не повністю підтримує надто оптимістичну точку зору І. В. Фаринника про те, що запропонований новим КПК

процесуальний порядок прийняття та реєстрації заяв і повідомлень про вчинене кримінальне правопорушення та початок досудового розслідування є надійною й ефективною гарантією забезпечення дотримання законності й обґрунтованості розгляду такої інформації на першому етапі досудового розслідування [2, с. 178]. Своє бачення О. А. Вакулік та Ю. І. Азаров виклали у пропозиції внести зміни до ст. 214 КПК України з наданням можливості провести перевірку відомостей про кримінальне правопорушення протягом 10 днів з моменту внесення відомостей до ЄРДР [3, с. 74–75]. Однак на початку кримінального провадження щодо неповнолітніх, попри його начебто простоту здійснення, процесуальна форма цього провадження із самого початку має відповідати вимогам ч. 2 ст. 484 КПК України, яка надає певних особливостей як цьому провадженню взагалі, так і цьому етапу зокрема.

Зауважимо, що колишня стадія порушення кримінальної справи тривала у часі до 10 діб і була заформалізованою, що призводило до затягування кримінального процесу, який фактично починався з дій слідчого чи прокурора в разі отримання інформації про злочин [4, с. 157]. У чинному КПК України цей інститут зазнав найбільш суттєвих змін [5, с. 179], у цьому знайшов втілення досвід інших країн, де початок кримінального провадження не пов'язано з тривалою процесуальною діяльністю [6, с. 223–224, 340–341].

Структуру процесуальної діяльності на вказаному етапі кримінального провадження утворює сукупна послідовність відокремлених, але пов'язаних між собою процесуальних актів (дій), об'єднаних спільною метою: подання заяви особою або самостійне виявлення слідчим чи прокурором обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім; прийняття та реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчинені неповнолітніми; їх перевірка та внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; початок розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх; невідкладне повідомлення у письмовій формі прокурора слідчим про початок досудового розслідування кримінального провадження щодо неповнолітніх. У своїх попередніх наукових працях ми вже досліджували існуючі особливості на етапах подання особою заяви та прийняття й реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, вчиненні неповнолітніми [1; 7].

Так, із точки зору захисту прав і законних інтересів неповнолітніх, вчинення ними правопорушення слід розглядати як певний юридичний факт, який обумовлює задіявання особливого охоронного режиму, який втілено власне у порядку кримінального провадження. Це забезпечує формування правосуддя щодо неповнолітніх правопорушників, яке здійснюється з урахуванням вікових, соціально-психологічних, психофізичних та інших особливостей розвитку. Правосуддя,

яке повинно щонайменше порушувати звичайний спосіб життя неповнолітнього та відповідати його віковим і психологічним особливостям (ч. 2 ст. 484 КПК України), має діяти вже із самого початку кримінального провадження, коли стане відомо, що кримінальне правопорушення, ймовірно, вчинив неповнолітній. Тому є підстави для того, щоб одразу ж указувати на вчинення кримінального правопорушення такою особою.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не передбачає жодної перевіркової дії після отримання з будь-якого джерела інформації про кримінальне правопорушення, зокрема вчинене неповнолітнім. Основним відомчим документом, який регламентує діяльність органів Національної поліції на етапі перевірки інформації про кримінальні правопорушення, є наказ МВС від 22.10.2012 року № 940 «Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України» [8]. Так, частина 3 ст. 214 КПК передбачає у невідкладних випадках можливість проведення огляду місця події до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що здійснюється негайно після завершення огляду. Відповідно, може виникнути необхідність отримання додаткової інформації, на підставі якої з'явиться можливість визначити ознаки кримінального правопорушення. Ще більшої актуальності набуває це питання у випадку, якщо діяння, про яке йдеться у джерелі інформації, ймовірно вчинила неповнолітня або малолітня особа. Звичайно, невстановлення цієї обставини не впливає на прийняття рішення уповноваженої особи щодо внесення відомостей до ЄРДР, але, не з'ясувавши такий, на перший погляд, незначний факт, керівник органу досудового розслідування може допустити порушення вимоги п. 1 ч. 2 ст. 39 КПК України щодо обов'язку визначення слідчого (слідчих), який здійснюватиме досудове розслідування. Слід нагадати, що у разі здійснення кримінального провадження щодо неповнолітнього, в тому числі під час провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, керівник органу досудового розслідування визначає слідчого, спеціально уповноваженого на здійснення досудових розслідувань щодо неповнолітніх.

Грунтовна перевірка заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення є необхідною тоді, коли в заяві чи повідомленні містяться істотні суперечності; яким заява була подана через значний проміжок часу після вчинення дій, про які в ній йдеться; якщо неконкретно описано заявлену подію; якщо існують сумніви щодо віку особи, запідозреної у вчиненні кримінального правопорушення. Серед слідчих Національної поліції найбільш розповсюдженою є практика з метою уникнення порушень вимог кримінального процесуального законодавства отримання пояснень осіб, які можуть надати інформацію

про обставини, за допомогою яких можуть бути виявлені ознаки кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння. Ця процесуальна дія у КПК України нині не передбачена як засіб збирання доказів, хоча її застосування законом не заборонено. Підтвердження цьому є аналіз чинного КПК: 1) ст. 42 КПК наділяє підозрюваного й обвинуваченого правом давати пояснення; 2) ст. 56 КПК наділяє правом давати пояснення потерпілого; 3) ст. 64-1 КПК дозволяє давати пояснення представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 4) ст. 97 КПК надає можливість провести допит особи, яка надала первинні пояснення. І, нарешті, у ч. 8 ст. 95 КПК України надано право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів, сторонам кримінального провадження, потерпілому та представникові юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Результати цього аналізу дозволяють нам «легалізувати» шляхом внесення відповідних змін до КПК України таку процесуальну дію, як отримання пояснень заявника, потерпілого, очевидця, інших осіб і, найголовніше, особи, яка, ймовірно, вчинила кримінальне правопорушення.

Оскільки в законодавстві не міститься спеціальних правил, що визначають порядок отримання пояснень неповнолітніх, а в КПК України навіть не передбачається здійснення такої перевіркової дії, на практиці виникають питання, чи потрібно запрошувати педагога під час отримання пояснень у підлітків і чи мають право законні представники бути присутніми під час отримання таких пояснень. В умовах відсутності правового регулювання ці питання вирішуються неоднозначно. В окремих випадках під час отримання пояснень за аналогією застосовуються правила, встановлені ст. 226, 227, 490, 491 КПК України, тобто до участі допускаються педагог і законний представник, а також захисник. В інших випадках ці правила не застосовуються¹. При цьому з урахуванням нинішнього законодавчого регулювання дорікнути правозастосувачові щодо порушення закону неможливо. Сьогодні на одного слідчого Національної поліції в середньому припадає 150–200 зареєстрованих у ЄРДР кримінальних проваджень², і, звісно, кожний наступний «матеріал» без додаткової перевірки очікує, з великою долею ймовірності, закриття на підставі встановлення відсутності події кримінального правопорушення або ж відсутності в діянні складу кримінального правопорушення.

¹ Близько 70 % опитаних слідчих повідомили, що під час отримання пояснень неповнолітніх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення або суспільно небезпечні діяння, не залучали взагалі нікого, у 23 % випадків були запрошені батьки й у 7 % випадків – педагоги.

² Про це свідчать результати опитування слідчих, які перебували на курсах підвищення кваліфікації в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Неоднаковість у правозастосовній практиці пояснюється ще й тим, що застосування за аналогією положень ст. 227 і 491 КПК України (якщо це має місце) також викликає низку питань. В юридичній науці щодо конкуренції загальних і спеціальних норм йдеться про «суперництво» однорівневих по горизонталі правових норм, де спеціальні норми конкретизують зміст загально-правових положень і приймаються з метою досягнення загальною нормою максимальної ефективності, врахування специфічних суспільних відносин, що нею регулюються, а тому спеціальна норма має пріоритет перед загальною [9, с. 3–4]. Але, якщо врахувати, що на початку досудового слідства немає ще таких учасників, як свідок, підозрюваний та обвинувачений, то необхідно визнати, що одноманітно застосовувати зазначені вище положення закону за аналогією на початковому етапі судочинства важко. До речі, подібної норми щодо кримінального провадження із застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх, які не досягли віку кримінальної відповідальності, взагалі немає.

Таким чином, відсутність належної правової регламентації створює безмежний простір для правозастосувача діяти на свій розсуд, що не завжди сприяє забезпеченню прав учасників судочинства, особливо неповнолітніх. Тому не виникає сумнівів у тому, що ці питання необхідно детально врегулювати. Вважаємо, що значну роль у цьому могло б відіграти залучення у кримінальну процесуальну діяльність на етапі перевірки інформації про кримінальне правопорушення додаткових учасників. У першу чергу тут ми маємо на увазі законних представників неповнолітніх і педагогів [10, с. 92–93].

Причина таких явищ є очевидною – відсутність законодавчого регулювання здійснення перевірки інформації про кримінальне правопорушення за участю неповнолітнього, через що немає належних гарантій забезпечення прав таких учасників судочинства. Якщо зазначені дії стосовно дитини проводилися б на стадії досудового слідства, то правозастосувач, очевидно, діяв би інакше. Під час кримінального провадження щодо неповнолітнього, зокрема в разі провадження щодо застосування примусових заходів виховного характеру, є обов'язковою участь захисника й законного представника. Як той, так і інший мають право брати участь у слідчих (розшукових) діях, які проводяться за участю неповнолітнього, і таким чином контролювати законність та обґрунтованість дій слідчого чи дізнавача. З моменту отримання заяви до моменту внесення відомостей у ЄРДР неповнолітній, по суті, залишається сам на сам із посадовою особою, що здійснює перевірку повідомлення про кримінальне правопорушення. І це, на наш погляд, неправильно.

Висновки. Як узагальнення викладеного стосовно початку кримінального провадження щодо неповнолітніх зауважимо таке: структура процесуальної діяльності на цьому етапі складається з подання, прийняття, перевірки та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, де виконання відповідних дій

призводить до реалізації права особи на судовий захист і виконання завдань швидкого, повного та неупередженого розслідування; особливості, які мають місце на цьому етапі, пов'язані зі своєчасним наданням неповнолітній особі відповідного процесуального статусу, належним обліком такого провадження як особливого; регулювання етапу початку кримінального провадження щодо неповнолітніх у цілому слід визнати достатнім, але певні моменти потребують більш докладного регулювання; головним засобом забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному провадженні є своєчасне виявлення факту, що кримінальне правопорушення було вчинене саме неповнолітнім, та своєчасне введення на цій підставі в дію передбаченого законом охоронного режиму щодо такої особи, що сприятиме забезпеченню захисту прав та інтересів і, відповідно, не порушуватиме звичайний спосіб життя неповнолітнього.

Список бібліографічних посилань: 1. Романюк В. В. Завдання стадії порушення кримінальної справи по злочинам, які вчинено неповнолітніми // Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми: матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.)/редкол.: Ю. П. Янович (голова) та ін. Харків: ХНУВС, 2009. С. 79–83. 2. Аленін Ю. П. Шляхи вдосконалення початку досудового розслідування // Наукові праці Національного університету «Одеська національна академія». 2013. Т. 13. С. 175–184. 3. Вакулік О. А., Азаров Ю. І. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2015. 184 с. 4. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 456 с. 5. Фаринник В. І. Початок досудового розслідування та особливості кримінального переслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2 (57). С. 178–195. 6. Гуценко К. Ф., Головкин Л. В., Филимонов Б. А. Уголовный процесс западных государств. Изд. 2-е, доп. испр. М.: Зерцало-М, 2002. 528 с. 7. Романюк В. В. Окремі особливості участі неповнолітніх на етапі початку досудового розслідування кримінальних правопорушень // Впровадження нового Кримінального процесуального кодексу України в правоохоронну діяльність та навчальний процес: досвід та шляхи удосконалення: матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 5 квіт. 2013 р./МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2013. С. 173–177. 8. Про організацію реагування на повідомлення про кримінальні правопорушення, інші правопорушення, надзвичайні ситуації та інші події, та забезпечення оперативного інформування в органах і підрозділах внутрішніх справ України: наказ МВС України від 22.10.2012 № 940. *Офіційний вісник України*. 2013. № 9. Ст. 350. 9. Бойко В. В. Конкуренція правових норм. загальнотеоретична характеристика // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2012. № 1 (5). С. 3–4. 10. Романюк В. В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх: монографія. Харків: Мадрид, 2016. 252 с. (Серія «Бібліотечка слідчого і детектива: учасники кримінального провадження»).

Надійшла до редколегії 01.11.2016

Романюк В. В. Процессуальные особенности начала досудебного следствия по уголовным производствам в отношении несовершеннолетних

Рассмотрены особенности правового регулирования статуса несовершеннолетних участников уголовного производства во время проверки сообщений об уголовных правонарушениях с целью обеспечения реализации их процессуальных прав. Актуальность указанного вопроса обусловлена недостаточным законодательным регулированием института допустимости доказательств и неоднозначным подходом к этой проблеме в науке уголовного процесса. Сформулированы и обоснованы предложения по совершенствованию процессуальных норм, касающихся предмета исследования.

Ключевые слова: уголовное производство в отношении несовершеннолетних, несовершеннолетний, законный представитель, проверка сообщений об уголовных правонарушениях, получение объяснений, начало досудебного следствия.

Romaniuk V. V. Procedural features of the beginning of pre-trial investigation within criminal proceedings concerning minors

The relevance of the studies of procedural features of the beginning of pre-trial investigation within criminal proceedings concerning minors is due to the establishment of juvenile justice system in Ukraine. The objective of the article is a study of the issues on guaranteeing the rights of minors during criminal proceedings against minors in the process of realization of verifying actions on information indicating the presence of the elements of a criminal offense.

It has been noted that the current norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine do not provide procedural features of the beginning of criminal proceedings against minors. The author of the article has determined the structure of procedural activities at the specified stage of the proceedings, which is constituted by the overall sequence of separate, but related procedural acts united by a common purpose. It has been emphasized that, having the grounds it is necessary to indicate at the beginning of pre-trial investigation the commission of a criminal offense by a minor. It has been confirmed that the practice of obtaining explanations is the most spread among the investigators of the National Police in order to prevent violations of the criminal procedural legislation until the information is put into the Unified Register of pre-trial investigations. The author has offered to involve teachers and legal representatives of minors into criminal procedural activities during the verification of information on criminal offenses.

It has been concluded that the main mean of ensuring the rights of minors in criminal proceedings is the timely detection of the fact that a criminal offense was committed by a minor, and timely implementation on this basis of the secured regime under the law for such individuals that would contribute to the protection of rights and interests and, accordingly, would not violate the usual way of life of a minor.

Keywords: criminal proceedings against minors, a minor, legal representative, checking the reports on criminal offenses, receiving explanations, beginning of pre-trial investigation.

